

Тихоницкий Е. Из латгальских впечатлений. *Сегодня*, 1926, N 15, с. 3.
Щукин В. *Российский гений просвещения. Исследования в области мифопоэтики и истории идей*. Москва: Росспэн, 2007, 608 с.

*В.Ю. Бароўка,
Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Маішэрава*

**ВОБРАЗ СЯРЭДНЯВЕЧНАЙ ЛАТГАЛІІ Ў РАМАНЕ
“І ВЕЦЕР ГУЛЯЕ НА ПАЖАРЫШЧЫ...” Я. НІЭДРЭ
І Ў АПОВЕСЦІ “ДЗЕНЬ, КАЛІ ЎПАЛА СТРАЛА” У. АРЛОВА**

Латгалія – этнаграфічны рэгіён Латвіі, яе ўсходняя частка, што мяжуе з Віцебшчынай. Лёсы насельнікаў Латгаліі і Віцебшчыны цесна перапляталіся ў мінулым: у перыяд Сярэднявечча народы двух рэгіёнаў разам змагаліся з крыжаносцамі, потым увайшлі ў склад Рэчы Пасталітай, пасля яе падзелу сталі часткамі Расійскай імперыі. Гісторыя Латгаліі прыцягвала ўвагу і латвійскіх, і беларускіх пісьменнікаў другой паловы XX стагоддзя. Драматычнай старонкай мінулага гэтага краю было XIII стагоддзе – працяглы перыяд барацьбы з крыжацкай навалай, які знайшоў арыгінальнае мастацкае ўвасабленне ў рамане “І вецер гуляе на пажарышчы...” (1977) латвійскага празаіка Яніса Ніэдрэ, у аповесці “Дзень, калі ўпала страла” (1985) беларускага аўтара Уладзіміра Арлова. Названыя творы заслугоўваюць увагі літаратуразнаўцаў, гісторыкаў і культуролагаў таму, што ў іх наглядаецца мастацкая рэканструкцыя мінулага, характараў прадстаўнікоў розных этнасаў, робіцца ўдалая спроба эстэтычнага даследавання адносна даўняй гісторыі, даказваецца цесная сувязь розных гістарычных перыядаў.

Латгалія ў рамане Яніса Ніэдрэ “І вецер гуляе на пажарышчы...”, з аднаго боку, – канкрэтная геаграфічная тэрыторыя, а з другога боку – мастацкае абагульненне экзістэнцыі і анталогіі так званага малага народа, што апынуўся ў складаных гістарычных абставінах. Як вядома, у пачатку XIII стагоддзя Латгалія стала аб’ектам агрэсіі з боку крыжакоў Ордэна мечаносцаў. У 1208 годзе яны захапілі Герцыку, у 1224 – Талаву; у 1242 годзе разгром Аляксандрам Неўскім нямецкіх рыцараў на Чудскім возеры спыніў іх наступленне на латгалаў. Князь латгальскай Герцыкі Усевалд Рагвалодавіч, або Вісвалд, быў васалам Полацкага князя, ён можна змагаўся з крыжакамі. Абставіны смерці Вісвалда да гэтага часу дакладна не вядомыя, яны нараджаюць свае версіі лёсу гістарычнай асобы ў пісьменнікаў і навукоўцаў.

Раман Яніса Ніэдрэ “І вецер гуляе на пажарышчы...” (1977) – гэта найперш аповед пра драматычную барацьбу латгалаў з тэўтонамі, разважанне пра сілу слова і сілу зброі ў чалавечым грамадстве. На

самым пачатку твора Я. Ніедрэ апавядаў пра трох коннікаў-латгалаў, якія таемнымі сцяжынкамі з Полацка прабіраліся ў родную Латгалію. Двое з іх, Юргіс і Міклас, маладыя людзі, што даволі доўгі час знаходзіліся на зямлі крывічоў, таму хлопцы перакананыя, нібыта “ў герццкай зямлі нямецкіх латнікаў набярэцца хіба столькі, каб пасадзіць у тры нямецкія стругі, якія стаяць на Даўгаве” [1, с. 125]. Яны спадзяюцца на хуткую перамогу. Трэці коннік Паіке – чалавек сталага ўзросту, таму не чакае лёгкай перамогі над крыжаносцамі. Сын святара з Латгаліі Юргіс, які амаль чатыры гады правучыўся ў Полацку, прагнуў хутчэй вызваліць сваю радзіму ад чужынцаў. Паіке папярэдзіў хлопца, што вышэйшыя сілы не хочуць гэтага вызвалення. Раней Паіке сам імкнуўся вярнуцца дадому з полацкай дружынай, адпомсціць крыжакам, але, па словах Паіке, “паплыў уладар Герцыкі ў ладзі духаў”. Юргіс не пагаджаўся з чуткамі пра смерць Вісвалда, бо ніхто не бачыў князя мёртвым. Паводле Юргіса, такія чуткі пусцілі баязліўцы і здраднікі, што пайшлі на змову з чужынцамі. Паіке належыць да людзей, што ў любых абставінах кіруюцца здаровым сэнсам, а таму ён схіляе галаву перад няўмольнымі абставінамі. Маладыя Юргіс і Міклас спадзяваліся на абуджэнне баявога духу сваіх суайчыннікаў. Падчас размоў з латгаламі юнакі мелі намер пераконваць латгалаў у неабходнасці барацьбы з захопнікамі, каб “не гасла вера ў справядлівасць і сілу Вісвалдавага мяча” [1, с. 129]. Юргіс і Міклас лічылі, што слова важней за фізічную сілу. Гісторыяй трох латгалаў рознага ўзросту пісьменнік сцвярджае, што слова шмат важыць у стасунках паміж людзьмі, але яно толькі тады становіцца дзейным, калі абапіраецца на фізічную сілу.

Я. Ніедрэ дастаткова падрабязна апавядаў пра ўзаемаадносіны латгалаў і крыжаносцаў. Спачатку тэўтоны прыйшлі на зямлю Герцыкі з дарункамі і частаваннямі. Яны прынеслі вестку, што іх епіскап атрымаў ад полацкага князя дазвол прапаведваць на ўзбярэжжы Даўгавы вучэнне Хрыста-Выратавальніка і Прысвятой Дзевы, латгалы ім не перашкаджалі. Праз нейкі час крыжаносцы сталі паводзіць сябе гаспадарамі на латгальскай зямлі. Полацкі князь сабраў сваю дружыну, дружыну Герцыкі і літоўцаў для паходу на крыжакоў у вусце Даўгавы, але паход не адбыўся, бо смаленскі князь стаў варагаваць з ліцвінамі. Вісвалд не асмеліўся адзін выступіць супраць рыцараў. Тэўтоны вымусілі кокнескага князя Вячку пакінуць свае ўладанні і шукаць прытулку ў Пскове, а пасля рыжскія рыцары ўварваліся ў герццкія землі і спалілі Герсіку, самы вялікі і багаты горад на Даўгаве ў XIII стагоддзі. Крыжакі ўзялі ў палон жонку Вісвалда, схілілі князя да заключэння нявыгаднай дамовы з рыжскім епіскапам Альбертам. Паводле гэтай дамовы, князь Герцыкі прызнаваў сябе васалам рыжскага епіскапа Альберта, пры адсутнасці

ў Вісвалда нашчадкаў па мужчынскай лініі яго землі і багацце пераходзілі ў рукі крыжакоў. Дамова прадвызначыла трагічны лёс князя і княства.

Сярэднявечная Герцыка воляй абставін стала горадам-крэпасцю. У асвятленні празаіка Герцыка – край жыццелюбівых людзей, яна некалькі разоў адраджалася пасля нападу на яе тэўтонаў, дзякуючы рамеснікам: “У горадзе аселі кавалі – збройнікі і майстры па працоўных снарадах, шкловары, ліцейшчыкі званоў, ткачы, абутнікі” [1, с. 133]. Аднак сярод жыхароў Герцыкі не было адзінства, мясцовыя багацеі часта станавіліся на шлях згодніцтва і здрады. Яны паведамлілі тэўтонам пра змову Вісвалда з цесцем Даўгерэстам, якога тэўтоны па дарозе з Ноўгарада паланілі і закатавалі. Тэўтоны ўвогуле жорстка абыходзіліся з латгаламі. Каб атрымаць неабходныя яму звесткі, манах Бенядзікт з Дрысы загадаў працягнуць старога чалавека Паіке праз расплаўленую печ. Многія тэўтоны да сваіх саюзнікаў ў барацьбе з іншаверцамі адносілі “страх пятлі, боязь распаленай печы, ваўчыных і змяіных ям”. Надзвычай сурова абыходзіліся крыжакі са сваімі палоннымі ў вязніцы Крыста Пілса. Там зняволены Юргіс зведаў, што такое здзек з безабароннага чалавека, але не скарыўся. У вязніцы малады святар даведаўся, што крыжакі закатавалі ў Круста Пілс Вісвалда, жывым спалілі князя. Язычнікаў гвалтоўна хрысцілі, з праваслаўных цэркваў выкідвалі абразы, тушылі ахвярныя свяцільні. Дзеля ўмацавання сваіх пазіцый каталіцкія епіскапы пачалі радніць рыцараў з язычніцкай латгальскай знаццю, бласлаўляць шлюбы паміж рыцарамі і латгалкамі.

Паводле Я. Ніедрэ, сваіх абаронцаў і саюзнікаў латгалы бачылі ў палачанах, літоўцах і наўгародцах, але пры гэтым разумелі, што суседзі найперш кіруюцца сваімі палітычнымі і эканамічнымі інтарэсамі. Латгалы добрачыліва ставіліся да крывічоў, нядрэнна ведалі іх мову. Жыхары Герцыкі лічылі полацкіх святых і сваімі святымі, многія прынялі праваслаўную веру. Разам з тым латгалы захоўвалі рэшткі язычніцтва. Яны змалку ведалі, што “ляснога жыхара нельга дражніць. Хто дражніць звера, той кліча бяду. Лясным боствам падабаецца хадзіць у звярыным абліччы, і пачуўшы звярыны крык, яны гневаюцца” [1, с. 138]. Па латгальскім павер’і матылёк – гэта душа продка. Калі ўбачаны чалавекам матылёк быў светлы, то чалавека чакалі светлыя дні. Пісьменнік згадваў пра звычай забіваць змей, бо “інакш сонейка дзевяць дзён плакаць будзе” [1, с. 143]. У рамане маляўніча паказана свята засевак на этнічным памежжы: “На досвітку сейбіты кінулі ў зямлю апошнія зярняты ячменю. Па заканчэнні яны абярнулі на сябе сяўні (каб не паклявалі зерне птушкі), а пасярод поля ўваткнулі бахматую маладую бярозку (ахвяру Маці Зямной Плоднасці). Тым часам у дварах жанчыны распальвалі агонь,

каб зварыць у гонар засева путру, крутую кашу (каб густым рос хлябок!). Ды свіных хвастоў туды накідвалі паболей (каб раслі каласы са свіны хвост!). Сейбіты абышлі ўсе двары і паветкі, перавярнулі зубамі ўверх усе бароны (каб стаяў хлеб сцяной, як елкі) і сталі падстрыгаць бароды і валасы. Старое паданне забараняла ім ад першага дня сяўбы да апошняга дакранацца да барод і шчаціны нажніцамі або нажом, а то зерне абыйдзе дрэнна” [1, с. 147].

У рамане згадваецца, што латгалы мелі сваё арыгінальнае летазлічэнне, заснаванае на земляробчым цыкле працы: “Земляробы спрадвеку вымяралі час святым трыліснікам, трыма дзевяткамі. У месяцы дзён – тройчы дзевяць, і тройчы дзевяць – месяцаў – два гады. Год дзеліцца напалам – на лета і зіму. Ад Юр’ева да Міхайлава дня і ад Міхайлава дня да Юр’ева” [1, с. 149]. Складаныя пытанні яны вырашалі, сімвалічна звяртаючыся да продкаў. Для гэтага агульныя сходы прызначаліся на курганах-магілах. Спрадвеку ў латгалаў бытаваў закон, паводле якога памерлага трэба было абавязкова вярнуць Гаспадыні Зямлі і пахаваць “мужчыну – галавой на ўсход, жанчыну – на захад” [2, с. 20].

Герцыка паказана ў рамане талерантнай зямлэй, там мірна суіснавалі людзі розных веравызнанняў, але латгалы не вызначаліся вялікай прыхільнасцю да каталіцтва, якое на іх зямлі сілай мяча насаджалі рыцары. Ва ўмовах XIII стагоддзя духоўнымі настаўнікамі жыхароў Латгаліі выступалі святары, найперш праваслаўныя, што, падобна да Паіке, абапіраліся на так званы здаровы сэнс і кіраваліся непраціўленнем злу сілай. Бацька Юргіса святар Андрэй заклікаў сына змірыцца з абставінамі: “Латгалы – малое племя. Усяго толькі жменька пяску на сусветнай гары народаў. І карона ўладальніка латгальскіх зямель трымалася на галаве столькі, колькі ўладальнік знаходзіўся ў адданым падначаленні дзяржавы буйнага народа. Нават у свае самыя слаўныя дні ўладальнік Герсікі плаціў даніну князю полацкаму, які меў моцнае войска. А цяпер, калі Полацк слабы, латгалы павінны скарыцца перад Хрыстовымі рыцарамі, здольнымі абараніць нашых аратых” [2, с. 29].

Маленькая Латгалія XIII стагоддзя ў мастацкім асвятленні Я. Ніедрэ прадстае раз’яднанай. Там адсутнічала адзінства сярод розных пластоў насельніцтва і нават у межах аднаго сацыяльнага пласта, у прыватнасці, багацеяў, якія ў большасці сваёй крывадушна ставіліся да князёў. Так, уладальнік Доньскага замка распускаў чуткі, што Герцыка хвалявала Вісвалда “не больш, чым вавёрку – аб’едзеная шышка”. Ён нагадаў выпадак, калі Вісвалд нібыта загадаў павесіць кавалёў за тое, што тыя не паспелі ў тэрмін выкаваць заказаны Вісвалдам сярэбраны наперсны крыж з выявай самога ўладальніка. Такія крыжы насілі рускія князі” [2, с. 80]. Вольныя паляўнічыя,

вольныя земляробы, рамеснікі Бірзакскага вострава спадзяваліся, што застануцца ў баку ад крыжацкай навалы. Калі пасля бітвы на Пейпус-возеры (Чудскім возеры – В.Б.) крыжакі выпусцілі Юргіса на волю і дазволілі яму заняць месца святара, у яго з’явілася магчымасць расказаць людзям праўду пра Вісвалда. Ён спадзяваўся, што “ў лясных пушчах і на балотных астравах збіраюцца смелыя людзі, узброеныя цапамі і віламі” [3, с. 34], аднак гэта было марнае спадзяванне, бо тэўтоны фізічна знішчылі здольных да барацьбы, а тых, хто вагаўся, запалохалі. Хутка Юргіс зразумеў, што яго заклікі да змагання не знаходзяць водгуку ў душах суайчыннікаў. Святар з горыччу заўважыў: “Гняздо маё разбурылі ў Герцыцы каршуны. Новае не даюць звіць воіны-сцяравятнікі. У птушкі, якая адбілася ад сваіх, няма таго, хто адбараніў бы яе ад драпежнікаў” [3, с. 55]. Юргіс адчуў, што “для тутэйшых ён стаў жывой асой” [3, с. 63], а таму пайшоў у Полацк і стаў манахам, каб мець магчымасць пакінуць запісы пра гісторыю роднай зямлі.

“І вецер гуляе на пажарышчы...” Я. Ніедрэ – раман. Жанр твора даваў пісьменніку магчымасць стварыць панарамную карціну жыцця Латгаліі XIII стагоддзя, паказаць розныя пласты насельніцтва, звычаі і норавы людзей, адлюстраваць складаную палітру палітычнага жыцця краю. Дастаткова ўдала пісьменнік выкарыстаў у творы матыў падарожжа. Прычым, падарожжа ў прамым і пераносным сэнсе слова: літаральнае падарожжа Юргіса па Латгаліі і падарожжа героя па жыцці ўвогуле як паступовае духоўнае, інтэлектуальнае пасталенне асобы.

У цэнтры аповесці У. Арлова “Дзень, калі ўпала страла” (1985) – Полацк і князь Уладзімір, або Валодша, як яго называе аўтар. Вобраз Латгаліі ўводзіўся пісьменнікам, каб падкрэсліць значную геапалітычную ролю Полацка ва ўсходнееўрапейскай палітыцы XIII стагоддзя, даследаваць магчымасці чалавека ў неспрыяльных абставінах. Латгалія ў Арлова – край лясоў і азёр, край таленавітых майстроў-рамеснікаў і лекараў, залежная ад Полацка зямля, дзе існавалі два параўнальна вялікія княствы – Герцыка і Куканос. Гэта месца жорсткай барацьбы з крыжакамі, дзе латгалы ўсвядомлена выступалі на баку Полацка. Само ж Полацкае княства нярэдка заступалася за сваіх васалаў – князёў Герцыкі і Куканоса. У прыватнасці, у аповесці згадвалася няўдалая аблога дружынай Уладзіміра крэпасці Гольм, адна са спроб Уладзіміра абараніць Куканос, калі дружына Полацка спазнілася і князь Уладзімір “застаў на месцы горада адны галавешкі, бо князь Вячка пасля лютай сечы з крыжакамі мусіў падпаліць сваю дзедзіну ды ісці з дружынаю ў свет” [4, с. 256].

У. Арлоў згадваў на старонках аповесці пра князя Герцыкі Усевалада, адзначаў, што “Усевалад з роду Рагвалодавічаў”, што “Усеваладава дружына не раз шкуматала Лівонію” [4, с. 264].

Палачане добра ведалі князя Герцыкі: “У набегі князь хадзіў звычайна з літоўцамі, бо іхні магутны кунігас Даўгерут даводзіўся яму цесцем. У Рызе ваяўнічага памежнага князя пабойваліся, а Герцыка і Полацк любілі яго – не толькі за адвагу ў бітве, але і за часты шанцунак, за тое, што свяціла яму з неба шчаслівая зорка. То ягоныя ваяры знянацку з’являцца перад самымі рыжскімі мурамі, захопяць гарадскі статак і двух лацінскіх ваяроў у прыдачу і беспакарана вернуцца ў свой удзел. То надзеўшы нямецкія панцыры, без бою ўвойдуць у замак і палоняць тузін рыцараў і самога комтура. То як быццам з нічога ні з якога загарацца сярод ночы нямецкія караблі ў завані” [4, с. 264–265]. Падчас аднаго з нападаў на Герцыку крыжакоў сілы былі няроўныя. Бой латгалы прынялі ў полі, аднак вымушаны былі адступіць. Усевалад з дружынай выратаваўся, але сем’і воінаў і самога князя трапілі ў палон: “На трэці дзень, утапіўшы царкоўныя званы і пасекшы мячамі абразы, немцы падпалілі горад і берагам пагналі палон у Рыгу. Прывязаная да калёсаў са скарбам, басанож ішла разам з усімі і праставалася жонка Альдона з дачкою на руках” [4, с. 265]. Усевалад вымушаны быў паехаць на паклон да крыжацкага епіскапа: “Перад рыцарамі, клірыкамі і купцамі ён назваў Альберта бацькам і перадаў яму Герцыку з зямлёй і вотчынамі, паабяцаўшы быць верным лацінскай царкве і не хадзіць з літоўцамі ў набегі. Зняважаны Усевалад ішоў адбудоўваць горад з палонам і трыма прынятымі ад біскупа варожымі сцягамі” [4, с. 265]. Полацкі князь ведаў: “Хай сабе і схіліў Усевалад шыю перад рыжскім пугачом, але ніколі ён не паставіць дружыну ў варожы строй, не ўчыніць крывіцкім мячам такой нязбыўнай ганьбы” [19, с. 266]. Латгалы і іх князь выкарыстоўвалі тактыку і адкрытага, і добра замаскіраванага выступлення супраць чужынцаў. Пасля дамовы з Альбертам не без удзелу дружыны Усевалада ў Рызе “здарыўся вялікі пажар, калі згарэла царква лацінскае багародзіцы, дом біскупаў, царква братоў-рыцараў”, “летась герцыкскія кметы няблага адмыліся ад ганьбы ў чужынскай крыві, а за дзесяць знаных нямчынаў Рыга пасылала на караблях багаты выкуп” [4, с. 268]. Паслы з Герцыкі, насуперак ранейшай дамоўленасці з крыжакамі, прыехалі да Валодшы, каб дамовіцца пра сумеснае выступленне супраць тэўтонаў і адправіцца ў паход пад полацкімі сцягамі. Латгалы ў мастацкім увасабленні У. Арлова – воіны па духу, якія імкнуцца выкарыстаць усе сродкі ў барацьбе са знешнімі ворагамі і высока цэняць дапамогу суседзей, а Латгалія – вальналюбівы край. На матэрыяле сярэднявечнай гісторыі беларускі пісьменнік разважаў пра ролю выпадку ў чалавечым жыцці, пра межы магчымасцей чалавека і народа ў складаных абставінах часу. “Дзень, калі ўпала страла” – апавесць, што ў многім прадвызначыла апісальнасць як жанравую адзнаку твора, дзе

іншанацыянальная рэчаіснасць характарызуецца галоўным чынам вачамі галоўнага героя – князя Уладзіміра.

Мастацтва слова рэпрэзентуе свой вобраз рэальнасці. Як вынік узаемадзеяння эмпірычнай рэчаіснасці і пісьменніцкай фантазіі ён ідэацыйны, канцэптуальны. Латгалія ў творах латвійскага і беларускага пісьменнікаў – пэўная камунікатыўная мадэль, якую можа прымаць ці адваргаць чытач. Трэба заўважыць, што абодва аўтары – людзі, добра абазнаныя ў гісторыі. Эстэтычная рэканструкцыя вобраза Латгаліі XIII стагоддзя ў рамане “І вецер гуляе на пажарышчы...” і ў аповесці “Дзень, калі ўпала страла” пераканаўча даказвае слухнасць сцвярджэння Г. Лукача: чым глыбей і дакладней гістарычная дасведчанасць пісьменніка, тым больш свабодны яго рух у матэрыяле, тым менш ён прывязаны да адзінкавых дэталей гістарычнай традыцыі [5, с. 145].

ЛІТАРАТУРА

1. Ниедре, Я. И ветер гуляет на пепелище... / Я. Ниедре // Всемирная литература. – 2001. – № 3. – С. 125–153.
2. Ниедре, Я. И ветер гуляет на пепелище... / Я. Ниедре // Всемирная литература. – 2001. – № 4. – С. 12–85.
3. Ниедре, Я. И ветер гуляет на пепелище... / Я. Ниедре // Всемирная литература. – 2001. – № 5. – С. 34–74.
4. Арлоў, У. Сны імператара : аповесці, апавяданні, эсэ / У. Арлоў. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 383 с.
5. Лукач, Г. Исторический роман и историческая драма / Г. Лукач // Литературный критик. – 1937. – № 3. – С. 141–147.

*В.Ю. Бароўка,
Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Маішэрава*

ТВОРЧАСЦЬ ВІКТАРА ВАЛЬТАРА І БЕЛАРУСКАЯ КЛАСІКА ПЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ

Беларуская літаратура пачатку XX стагоддзя аказвала істотны ўплыў на нацыянальны літаратурны працэс пазнейшага часу. Сведчанне гэтага – творчасць паэта і празаіка 1920-х гадоў Віктара Вальтара. Вальтар жыў і працаваў за межамі этнічнай Беларусі. Пісьменнік нарадзіўся 15(28) ліпеня 1902 года ў Дзвінску (зараз горад Даўгаўпілс Латвійскай Рэспублікі – В.Б.) у сям’і краўца. Першая сусветная вайна прымусіла сям’ю Вальтараў стаць бежанцамі, яны апынуліся ў Харкаве, дзе Віктар вучыўся ў рэальным вучылішчы. Потым сям’я Вальтараў вярнулася ў Латгалію. У жніўні 1922 года Віктар Вальтар скончыў Беларуска аднагадовыя настаўніцкія курсы, а восенню як стыпендыят чэшскага ўрада трапіў на каморніцкі